

YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE MAKEDONYA'DA KURULAN TÜRK CEMİYETLERİ*

TURKISH SOCIETIES FOUNDED IN MACEDONIA DURING THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

Sinan BAŞARAN**

Geliş Tarihi/Received:06.06.20234

Kabul Tarihi/Accepted:30.06.2024

BAŞARAN, Sinan, (2024), "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 209-224.

Öz

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını büyük oranda kaybetmesinin ardından orada kalan Türkler varlıklarını koruma mücadelesine girişti. Türkler, gerek Sırp hâkimiyetinde gerekse Bulgar işgal yıllarında büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar. Bahsi geçen yıllarda kurulmasına izin verilen cemiyetler olmuşsa da uzun süre varlıklarını devam ettiremediler. Josip Broz Tito, Yugoslavya topraklarındaki tüm halklara hak ve özgürlükler vaadinde bulunması üzerine Türklerden de pek çok kişi Halk Kurtuluş Devrimi'ne destek verdi. Böylece Demokratik Federal Yugoslavya döneminde Türkler, Makedonya Cumhuriyeti'nin kurucu unsurları arasında yer aldı. Halk Cephesi ideolojik, sosyal ve kültürel gelişimi sağlamak için çeşitli cemiyetlerin kurulmasına imkân sağladı. Bu sayede Türkler farklı adlar altında cemiyetlerini kurdular. Cemiyetlerde okuma-yazma, kütüphane ve kıraathaneler, halkın kültür seviyesini yükseltme ile tiyatro, koro ve folklor grupları şubeleri kuruldu. Cemiyetlerde bilhassa ilk yıllarda sosyalist propaganda içerikli konferanslara ve okuma-yazma kurslarına ağırlık verildi. Faaliyetlerin memnuniyet vermesi üzerine Halk Cephesi, 1948'lerden sonra cemiyetlerin sayısını arttırdı. Cemiyetlerde zaman içerisinde kültürel ve sosyal faaliyetler, ideolojik faaliyetlerin önüne geçti. Bu cemiyetler sayesinde Türkler milli varlıklarını ve değerlerini koruma ve geliştirme imkânına kavuştular. Örflerini, adetlerini, geleneklerini, folklorlarını, türkülerini gelecek kuşaklara aktardılar, edebi yönde faaliyetlerini geliştirdiler. Yerleşim birimlerinde küçük büyük demeden kurulan bu cemiyetlerin bazılarının faaliyetleri zayıf kaldı. Çalışma yeri, kadro ve malzeme noksanlığı, maddi zayıflık başlıca problemlerdi. Bilhassa yeri olmayan derneklerin pek çoğu kısa süre içerisinde devamlılığını yitirdi. Bunun yansısı Türkiye'ye yapılan göç, bu kurumların kapanmasının bir başka önemli nedeni oldu. Aralarında en faal olanları Ohri'nin "Kardeşlik", Kalkandelen'in "Yeni Hayat", Üsküp'ün "Yeni Yol", İstip'in "Yeni Sevdah" Türk kültür güzel sanatlar cemiyetleriydi. Bu cemiyetlerin bazıları günümüzde hâlâ faaliyetlerine devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Makedonya, Türk kültürü, Türk cemiyetleri, Yeni Yol.*

* Bu çalışma, TÜBİTAK 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programınca desteklenen "Birlik Gazetesi Gözünden Kuzey Makedonya'da Türkler" konulu proje kapsamında yapılmıştır.

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize, sinan.basaran@erdogan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5465-0859>).

Abstract

After the Ottoman Empire lost a significant portion of its territories in the Balkans, the Turks who remained there embarked on a struggle to preserve their existence. Turks faced great hardships both under Serbian rule and during the years of Bulgarian occupation. While societies were permitted to be established during those years, they struggled to maintain their existence for a long time. Josip Broz Tito, promising rights and freedoms to all peoples in Yugoslav territories, got support from many Turks for the People's Liberation Revolution. Thus, during the era of Democratic Federal Yugoslavia, Turks became founding elements of the Republic of Macedonia. The People's Front facilitated the establishment of various societies to promote ideological, social, and cultural development. Consequently, Turks formed their societies under different names. Within these societies, branches were established for literacy, libraries, reading rooms, raising cultural awareness, as well as theatre, choir, and folklore groups. Particularly in the early years, socialist propaganda-themed conferences and literacy courses were emphasized. Due to the satisfactory outcomes of these activities, the People's Front increased the number of societies after the 1948s. Over time, cultural and social activities within the societies surpassed ideological activities. Thanks to these societies, Turks had the opportunity to preserve and develop their national identity and values. They passed down their customs, traditions, folklore, and songs to future generations, and developed their literary activities. Some of these societies, regardless of their size, had weak activities. Main problems were lack of workspace, personnel, and resources and financial weakness. Many of the associations without proper premises lost their continuity in a short time. Additionally, migration to Türkiye became another important reason for the closure of these institutions. Among the most active ones were the Turkish culture and fine arts societies of "Kardeslik" in Ohrid, "Yeni Hayat" in Kalkandelen, "Yeni Yol" in Skopje, and "Yeni Sevdah" in Stip. Some of these societies still continue their activities to this day.

Keywords: *Macedonia, Turkish culture, Turkish societies, Yeni Yol.*

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Harbi sonrasında Balkanlardaki topraklarını büyük oranda kaybetti. Vardar Makedonyası, Sırp Krallığı egemenliğine girdi. Bölgede Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgaristan işgalinde kaldığı dönem dışında, Krallığın yönetimi 1918'e kadar sürdü. Geçen süre zarfında Türkler, pek çok baskılara ve katliamlara maruz kaldı. Binlercesi Trakya ve Anadolu'ya göç ederken geride kalanlar varlıklarını devam ettirmeye çalıştı. İlk yıllarda Türklere yönelik yıldırma ve asimilasyon politikası, 1918 yılında kurulan Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde hafifledi. Parlamenter demokrasiyle yönetilen devlette Müslümanların dolayısıyla Türklerin oyunu almak isteyen partiler bir takım hakları iade ettiler. Müslümanların dini okullar açmasına izin verildi. 1919 yılında *Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti* kuruldu. Cemiyet, Türklerin kimliklerinin korunmasında önemli çalışmalarda bulundu. Yine aynı dönemde kurulan *Merhamet*, *Şefkat* ve *Yardım* dernekleri de Türk kültürünün yaşatılmasında önemli roller üstlendi. Pek çok Müslüman, kültür ocağı tekkelerde edebiyat sohbetlerine katıldı.¹ 1924 öncesinde *Sebat* adlı futbol kulübü kuruldu. Kulübün adı futbol federasyonunun kararıyla 1927 yılında *Sparta*'ya çevrildi ve büyük oranda Türklere arındırıldı. Yugoslavya Krallığı döneminde Üsküp Ulema Meclisi, Müslümanlar arasında kültür ve eğitim hayatının gelişmesine katkı sağladı. Ulema Meclisinin bahsedilen amaç kapsamında kurulan dernekleri onaylama yetkisi vardı. Bunun yanı sıra bizzat Ulema Meclisince okuma-yazma kursları da düzenlendi.²

Kral I. Aleksandar'ın *6 Ocak Diktatörlüğü* döneminde büyük oranda siyasi ve kültürel faaliyetler yasaklandı. Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile daha pek çok dernek kapatıldı. 1939 yılı Ağustos ayına kadar, Sparta Spor Kulübü dışında Türklerin önemli sayılabilecek kültür, eğitim ve sanat dernekleri yoktu. Belirtilen dönemde Yugoslavya Krallığı Türkiye ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Karşılıklı ziyaretler vardı. 1934 yılında her iki ülkenin de katıldığı Balkan Antantı yapıldı. Tüm bunlar Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlara olan baskıyı durdurmadı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde bazı derneklerin yeniden açılmasına izin verildi. Bu derneklerden birisi Şefkat Cemiyetidir. Bir diğeri Üsküp'te 1937 yılında faaliyete geçen *Yardım Cemiyeti*³, Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin alfabesinin kabulünden hemen sonra Latince harflerle duvar gazeteleri yayımladı. Ancak 1941 yılında Bulgar işgali sonrasında cemiyetin faaliyetleri sonlandırıldı.⁴ Üsküp ve Doğu Makedonya'da Bulgarlar Türklere karşı şiddet ve baskı uygularken, İtalya hâkimiyetinde bulunan ve Arnavutluk yönetimine bırakılan Batı Makedonya'da da Türkler asimilasyona tabi tutuldu.⁵ Baskıların arttığı o yıllarda, Türklerin hukukunu korumak, kültürel, ekonomik ve siyasal yönlerden kalkınmalarını sağlamak için *Yücel* adında gizli bir Türk teşkilatı kuruldu.

İkinci Dünya Savaşında Yugoslavya komünistleri Josip Broz Tito önderliğinde ülkelerindeki işgalcilere karşı direnişe geçti. Tito'nun, Yugoslavya topraklarındaki tüm halklara hak ve özgürlükler vaadinde bulunması üzerine Türklere de pek çok kişi

¹ Fahri Kaya, "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", *Sesler*, S. 328, 2001, s. 10-11.

² Fahri Kaya, Şafak Sökerken, Ankara, Yeni Balkan Yayınları, (t.y.), s. 215; Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarının Günümüze Kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu ve Göçler", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir MAK-GÖÇ, İzmir, 1996, s. 47-60.

³ Mustafa Karahasan, *Suzan*, Üsküp, Birlik, 2002, s. 6.

⁴ Mustafa Karahasan, "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 3", *Birlik*, 12 Temmuz 1990, s. 6; Engüllü, a.g.m., s. 50; *Doğru Yol*, 12 Şubat 1937, s. 1.

⁵ Fahri Kaya, "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", s. 11.

Halk Kurtuluş Devrimi'ne destek verdi. Prohor Pçinski Manastırı'nda 2 Ağustos 1944 tarihinde düzenlenen ASNOM'un (Makedonya Anti-faşist Ulusal Kurtuluş Meclisi) birinci oturumunun ardından Makedonya'daki tüm topluluklar için yeni bir dönem başladı. 1944-45 ders yılında Türkçe eğitim veren Tefeyyüz Okulu yeniden açıldı. İlk Türkçe yayınlar başladı. Öte yandan Arnavutluk'un Yugoslavya Federal Birliği'ne katılacağı ümidiyle Batı Makedonya ile Kosova ve Metohiya Özerk bölgelerinde Arnavutların Türklere yönelik asimilasyonuna göz yumuldu. Bu bölgede Türk varlığı, Arnavutluk'un Yugoslavya'ya katılmayacağını anlaşıldığı 1951 yılından sonra tanındı. Bu çalışmada Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde Makedonya'da kurulan Türk derneklerine değinilecektir. Çalışmada başta Birlik gazetesi olmak üzere çeşitli telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Dernekleri

II. Dünya Savaşı sonrasında Demokratik Federal Yugoslavya'ya⁶ bağlı Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin kültür ve eğitim alanında önemli gelişmeler oldu. Halka, sosyalizm ideolojisini benimsetme yönünde faaliyetler yoğunlaştırıldı. Okulların çoğaltılması ve bilhassa yetişkinlerin eğitimi için derneklerin kurulması kararlaştırıldı.⁷ Bu yıllarda yeniden açılan Yardım Cemiyeti Türk edebiyatına ve kültürel faaliyetlere destek verdi. İştip'te Türkler tarafından 1945 yılı Temmuz ayı sonlarında *Birlik* adında bir kültür cemiyeti kuruldu. Cemiyetin kuruluş amacı, mevcut siyasal haklardan yararlanarak bütün Yugoslav milletleriyle birlik ve kardeşlik esaslarına dayalı eğitim, kültürel ve diğer alanlarda kalkınma olarak belirtildi.⁸

Üsküp'te 7 Ağustos 1945 günü yapılan bir toplantıda *Türk Gençliği Birliği* kuruldu. Birlik, Üsküp'te bulunan Türk gençlerinin bir çatı altında toplanması, diğer milletlerle birlik ve kardeşliğin yükseltilmesi, geniş halk tabakalarının eğitim-kültür alanlarında kalkınması ve ilerlemesi amacını taşıyordu. Birliğin başkanlığına Ramiz Şefki Ramiz seçildi.⁹ Türklerin yoğun olduğu şehir ve kasabalarda Türk Gençlik Birlikleri kurulmaya başlandı. Bu birliklerden birisi 1945 yılı Ağustos'unda Koçana kazasına bağlı Blatsa köyünde açıldı. Aynı yıl içerisinde Radovişli Türkler şehirlerinde *Birlik* adında bir kültür ve güzel sanatlar cemiyeti kurdu. Cemiyetin siyasi alanda da faaliyet güdeceği ifade edildi.¹⁰ Ancak cemiyet uzun süre pek bir varlık gösteremedi. Üyeler, 1950 yılında bir yol haritası belirlemek için toplantı yaptılar. Toplantı sonrası pek çok kollar kuruldu. Bu kollardan en çok *analfabe* (okuma yazma bilmeyen) koluna önem verilmesi kararı alındı. Hükümetin okuma-yazma seferberliği yaptığı o yıllarda pek çok yerde analfabe kursları vardı. Öte yandan cemiyette yeni kurulan ve ideolojik bilgilerin aktarılması amacını taşıyan *Halk Üniversitesi* kolunun yapacağı konferanslar belirlendi ve ilk konuşma seçimler üzerine oldu.¹¹

22 Aralık 1945 günü Üsküp'te Halk Cephesi Baş Heyeti yaptığı toplantıda Türk ve Arnavut halklarının eğitim ve kültürel kalkınmalarına destek olması için Makedonya Halk Cephesi Baş Heyeti'nin yanında Merkez Türk ve Arnavut Kültür Teşkilatı kurulması kararı aldı. Bu teşkilatın amacı, Makedonya'da yaşayan Türk ve Arnavutların kaza heyetleri yanında kurulacak olan kültür heyetleriyle işbirliği yapmak ve Halk Cephesi aracılığıyla

⁶ 1943 yılında kurulan *Demokratik Federal Yugoslavya* devletinin adı, 1946'da *Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti* ve 1963'te *Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti* olarak değiştirildi.

⁷ Fahri Kaya, "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", s. 11-12.

⁸ "İштиpte Türk Kulübü", *Birlik*, 31 Temmuz 1945, s. 4.

⁹ "Üsküp'te Türk Gençlik Birliği Heyeti Kuruldu", *Birlik*, 26 Ağustos 1945, s. 5.

¹⁰ *Birlik*, 5 Şubat 1994, s. 15.

¹¹ *Birlik*, 10 Aralık 1950, s. 2.

kültürel faaliyetlere girişmekti. Teşkilatların, tüm kaza ve kasaba Halk Cephesi heyetleri yanında da kurulması kararlaştırıldı. Her bir heyetin yanında “Türk Maarif ve Kültür Heyeti” yahut “Arnavut Maarif ve Kültür Heyeti” adı ile kurulacak olan bu heyetlerin basım, kültür, halk üniversitesi, yayın, teşkilat, propaganda ve gerekli diğer şubeleri olacaktı. Her bir şubeye başkan atanacak ve bunların üzerine de genel sorumluluğu taşıyacak bir kişi tayin edilecekti. Bütün şubelerin görevleri hakkında, baş maarif ve kültür heyeti tarafından, Makedonya Halk Cephesi Baş Heyetinin aracılığı ile kaza ve kasaba halk heyetlerine mektuplar gönderilecek ve açıklamalarda bulunulacaktı. Kararın ardından çalışmalar başlatıldı. Makedonya Halk Cephesi İcra Heyetince, Makedonya Halk Cephesi yanında kurulacak Türk Baş Kültür ve Maarif Heyetine şu kişiler tayin edildi: Heyet sorumlusu ve basım şefi Şükrü Ramoğlu, kültür Şefi Mustafa Karahasan, halk üniversiteleri şefi Abdül Kerim, neşriyat şefi Nazmi Ömer, teşkilat ve propaganda şefi Ferid Bayram, basım yardımcısı Şerafedin Ferid, Kültür Yardımcısı Refiş Şerif.¹²

Bir diğer önemli girişim 21 Ocak 1946 günü Üsküp’te gerçekleşti. Gazi İsa Bey Medresesi salonunda geniş katılımlı toplantı düzenlendi. Toplantıda Üsküp Türkleri Şehir Kültür Heyeti kuruldu. Amacın, Üsküp Türklerinin eğitim ve kültür alanlarında kalkınmaları için önlem almak, kültür faaliyetleri üzerine daha aktif çalışmak olduğu belirtildi. Heyet başkanlığına Halk Mebusu Hasan Şükrü seçildi.¹³ Cemiyet genel olarak analfabe kurslarına yönelik faaliyetlerde bulundu.¹⁴

Üsküp IV. Rayon’da Makedon, Türk ve Arnavut gençleri 13 Haziran 1946 günü yaptıkları toplantıda *Birlik* adıyla bir Fis-Kültür (kültürfizik) cemiyeti kurdu. Cemiyet, Rayon’daki tüm gençleri bir araya toplayıp kaynaştırmayı amaçlıyordu. Bilhassa sporseverlerin üye olunması isteniyordu. Cemiyet, Vilayet Fis-Kültür Cemiyetine bağlı çalışmaktaydı.¹⁵ Birlik Fis-Kültür dışında Üsküp’te 1942 yılında kurulan ve çoğunluğu Türk ve Arnavutlar’dan oluşan Şar adlı bir başka kültürfizik cemiyeti daha vardı.¹⁶ Her iki cemiyette yer alan Türkler, Yardım Cemiyetinin devamı olarak *Zafer* adında 1946 yılı Ağustos ayında yeni bir kültürfizik cemiyeti kurdu. Cemiyetin fahri başkanlığına Üsküp Halk Heyeti Sekreteri ve Vilayet Fis-Kültür Temsilcisi Kemal Seyfullah seçildi. Başkanlığa Hamdi Demir getirildi. Cemiyet altında futbol, yenik atletik (hafif atletizm), bisiklet ve kültür-maarif şubeleri teşkil edildi.¹⁷ Dernekte daha çok futbol, kültür, bisiklet ve atletizm şubelerine önem verildi. En iyi neticeler futbol şubesinde alındı. Futbol şubesinin iki futbol takımı vardı. Atletizm ve bisiklet kollarında pek ileri gidilemedi. Kültürel faaliyetlerde ise iyi bir performans sergilendi. Cemiyetin edebiyat kolu etkin bir şekilde çalıştı. Kültür ve spor etkinliklerini kapsayan organizasyonlar yapıldı. Bazı futbol maçlarının yapıldığı akşamlarda cemiyetin kültür şubesi program hazırladı. Önemli günlerde cemiyet korosu marş ve şarkılar seslendirdi.¹⁸ Tüm bunlara rağmen istenilen seviyede faaliyete ulaşamadı. 30 Kasım 1946 günü yapılan yıllık toplantıda FISOM’un (Makedonya Fis-Kültür Birliği) kararı üzerine Zafer ile Arnavutların Luboten kültür-spor cemiyetlerinin birleşmesi gündeme getirildi ise de bu gerçekleşmedi.¹⁹ Toplantıdan kısa süre sonra Zafer Cemiyeti kapatıldı.²⁰

¹² “Santral Kültür Heyeti”, *Birlik*, 5 İkinci kanun 1946”, s. 4.

¹³ “Üsküp Türkleri Şehir Kültür Heyetini Kurdular”, *Birlik*, 5 İkinci kanun 1946, s. 4.

¹⁴ *Birlik*, 15 Mart 1946, s. 3.

¹⁵ *Birlik*, 27 Haziran 1946, s. 3.

¹⁶ “Şar’ın Umumu Toplantısı”, *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.

¹⁷ “Gençlik F. C. ‘Zafer’”, *Birlik*, 29 Ağustos 1946, s. 4; Karahasan, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁸ *Birlik*, 19 Eylül 1946, s. 4.

¹⁹ “Zafer Cemiyetinin Senelik Toplantısından”, *Birlik*, 21 Aralık 1946, s. 4.

²⁰ Mustafa Karahasan, “Göçler ve Özbenlik Sorunu – 5”, *Birlik*, 17 Temmuz 1990, s. 6.

1946 yılı Ocak ayında Manastır'da *Türk Kültür Komisyonu* kuruldu. Komisyonun amacı, Manastır'da bulunan Türklerin kültürel yönde kalkınmasına katkı sağlamaktı. Komisyon başkanlığına Zekeriya Süleyman seçildi.²¹ Yine Manastır'da 1946 yılı Şubat'ında Türk gençleri, kendi aralarında *NOMS'u (Halk Kurtuluşu Gençlik Birliği)* kurdu. Bu derneğin başkanlığına da Hayreddin Demir getirildi. Aynı toplantıda *Türk Gençliği Kültür Komisyonu* teşkil edildi. Türk gençliğini bir araya getirecek bir gençlik kültür evi açılması kararı alındı ve açılacak olan bu evin adı *Birlik Kulübü* olarak kararlaştırıldı.²² Aynı yılın Şubat ayı içerisinde Koçana şehrinde Türklere yönelik yapılan konferansta bir Türk kültür evi açılması kararı alındı. Derneğin başkanlığına Celal Rasim seçildi.²³

Koçana'nın 300 hanelik Grades köyünde yaşayan Türkler, *Gençlik Birlik Cemiyeti* adı altında bir dernek kurdular. Niyazi Süleyman başkanlığındaki cemiyetin girişimiyle ilk etapta 77 kişiden oluşan bir analfabe kursu açıldı. Cemiyet, köyün 115 kişiden oluşan öğrencilerinden bir pioner teşkilatı kurdu. Bunun yanı sıra cemiyete üye gençler fakirlere çeşitli yardım faaliyetlerinde de bulundular.²⁴ Cemiyetin haricinde aynı yıl Vrapçiste'de Türkler, Murgovets Spor Kulübünü kurdular.²⁵

1947 yılında *Yücel Teşkilatına* üye Türk aydınlarının önemli bir kısmı rejim aleyhtarı oldukları gerekçesiyle tutuklandı. Yapılan yargılama sonrasında teşkilat üyelerinden dört kişi 27 Şubat 1948 günü kurşuna dizildi. Geride kalanlar değişik oranlarda hapis cezalarına çarptırıldı. Bu kişiler, okul ve diğer kurumlarda Türk kadrosuna ihtiyacın artması üzerine bir süre sonra serbest bırakıldı.²⁶ Bu gelişmeler yaşanırken sosyalist rejim bir yandan kültür ve eğitim faaliyetlerine yoğunlaştı. Makedonya Memleket Cephesi 1948 yılında yaptığı toplantıda bazı kararlar aldı. Buna göre köyler dâhil tüm yerleşim birimlerinde maarif-kültür cemiyetleri kurulacaktı ve tüm cemiyetler Makedonya Maarif-Kültür Cemiyetler Birliğine bağlanacaktı. Aslında kimi köy ve kasabalarda bu yönde faaliyetler başlamıştı. Kararın ardından Halk Cephesi bu çalışmalarını daha sistemli yürütmeye koyuldu.²⁷ Yeni kurulan cemiyetlerin başlıca görevleri, okuma yazma kursları açmak, kültürel faaliyetleri geliştirmek, sosyalizmi benimsetmek, halkı diğer halk cumhuriyetlerinin kültür varlıklarıyla tanıştırmak, kardeşlik ve birliği daha fazla derinleştirmekle Yugosloven vatanseverliğini geliştirmek, muhtelif kurslar ile kültür ve eğitim işlerine ait yeni kadrolar yetiştirmektir.²⁸

Cemiyetlerde, analfabetizmayı imha şubesi, kütüphane ve kiraathaneler şubesi, halkın kültür seviyesini yükseltmek şubesi, temsil-kor-horo ve oyunlar grupları şubesi vs. şubeler bulunacaktı. Halk Cephesi bu şubelerinde görevlerini şu şekilde belirlemişti:

- *Analfabetizmayı imha şubesinin* başlıca görevi, köy ve kasaba halkı arasında yazı-okuma bilmeyenlerin okur-yazar edilmesidir.

- *Kütüphane ve kiraathaneler şubesinin* görevi, kasaba ve köylerde bulunan kütüphane ve kiraathaneleri güçlendirmek, bulunmayan yerlerde yeni kütüphane ve kiraathaneler tesis etmek, diğerleriyle birlikte analfabe kursiyerlerini bu kurumlara dâhil etmektir.

²¹ "Manastır'da Kültür Olayları", *Birlik*, 26 Ocak 1946, s. 4.

²² H. S., "Manastır Türk Gençliğinin Yeni NOMS Heyeti", *Birlik*, 15 Şubat 1946, s. 3.

²³ M., "Koçanada Türk Kültür Evi Açıldı", *Birlik*, 15 Şubat 1946, s. 3.

²⁴ *Birlik*, 10 Ocak 1947, s. 4.

²⁵ Necati Çayırılı, "Makedonya Türk Kimliği Bağlamında Makedonya'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları", *Avrasya Etüdüleri*, S. 48, 2015-2 s. 148.

²⁶ Mustafa Karahasan, "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 5", s. 6.

²⁷ "Maarif-Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetleri'nin Tesisatı Süratla İleri Sürülüyor", *Birlik*, 20 Nisan 1948, s. 3.

²⁸ "Makedonya Maarif-Kültür ve Sanai-Nefise Cemiyetleri İttifakının Kongresi Yapıldı", *Birlik*, 20 Mayıs 1948, s. 3.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya’da Kurulan Türk Cemiyetleri

- *Halkın kültür seviyesini yükseltmek şubesinin görevi*, konferanslar düzenlemek, okuma grupları oluşturmak, halka kitap vs. okuma malzemeleri dağıtmak, köy ve kasaba halkının siyasi-ideal kalkınmasını sağlamaktır.

- *Temsil-kor-horo ve oyunlar gruplarının şubesi*, Maarif-kültür ve sanai nefise cemiyetleri (eğitim-kültür ve güzel sanatlar) işlerine dâhil bu alanları kuvvetlendirmek, onların genişletilmesi ve yenilerinin teşkil edilmelerini sağlamaktır. Ayrıca köy ve kasabalarda yaşayan Türk ve Arnavutların da kendi ana dilleri üzerine kültür, iktisadi ve siyasi hayat seviyelerinin yükseltilmesine, kardeşlik-birlik eserinin daha fazla derinleştirilmesine çalışılacaktır.²⁹

Halk Cephesinin kararının ardından ülke çapında kültür ve güzel sanatlar alanında dernekleşme faaliyetlerine hız verildi. 15 Mayıs 1948 akşamı Tefeyyüz Okulunda, *Türk Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetinin* kuruluş konferansı yapıldı.³⁰ Derneğin kuruluşu için yapılan toplantıda amacın sadece Üsküp’te değil Yugoslavya’da yaşayan Türk halkının kültür sanat varlığına katkı sağlamak olduğu ifade edildi. Dernek Temmuz ayında *Yeni Yol* adını aldı. Derneğin başkanlığına Kevser Seyfullah seçildi. Kuruluşun hemen ardından derneğin müzik, folklor, koro, dram kolları çalışmalara başladı.³¹ Yeni Yol, kısa sürede Makedonya’nın en iyi cemiyetleri arasına girdi.³² 1948 yılında üye sayısı 340 civarındaydı.³³ 1956’da 50 faal toplam 250 üyesi bulunuyordu.³⁴ Derneğin özellikle müzik ve folklor kolları ön planda oldu.³⁵ Müzik kolu Makedonya Türk Radyosu’nda halk şarkıları seslendirdi.³⁶ Cemiyetin koleksiyonunda birkaç ayda 300 den fazla Türk halk şarkıları toplandı.³⁷ Öte yandan sonraları oluşturulan edebiyat kolu da önemli etkinliklerde bulundu.³⁸ Üsküp Azınlık Tiyatrosunun Türk Dram Kolu Yeni Yol’un dram gurubu oyuncularından oluşturuldu. Pek çok Türk aydını, derneğin yönetiminde görev aldı. Derneğin bazı dönemleri sönük geçse de pek çok şehir, kasaba ve köylerde müsamereler verdi, programlar sundu. Katıldığı yarışmalarda dereceler aldı. Dernek, Makedonya Türklerinin önde gelen ve hâlâ ayakta duran kurumlarından biridir.

Üsküp’te Türkler tarafından kurulan bir diğer topluluk 1948 yılında faaliyete geçen *Türk Azınlığı Üsküp Radyo Grubudur*. Grup, Yeni Yol derneğinden bir ay kadar önce kuruldu.³⁹ Kurulduğu dönemde haftada iki kez Üsküp Radyosunda Türk milli şarkıları ve türkülerini seslendirdi. Grubun musiki kolunu Mustafa Ramiz yönetiyordu. Halk şarkı ve türkülerini Musa Halim ile Sabri Feyzullah idare ediyordu. Üsküp, İştîp şehirleri ve daha birçok köylerin yerli türkülerini ile Makedonya kurtuluş harbi türkülerini ve marşları seslendiriliyordu.⁴⁰ Aynı yıl Üsküp’te öğretmenler sendika şubesi tarafından Türk ve Arnavut öğretmenlerine yönelik *Marksist Derneği* kuruldu.⁴¹

²⁹ “Maarif-Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetleri’nin Tesisatı Süratla İleri Sürülüyor”, s. 3.

³⁰ *Birlik*, 20 Mayıs 1948, s. 4.

³¹ Enver Ahmet, “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 14 Kasım 1987, s. 18; Karahasan, *a.g.e.*, s. 10.

³² *Birlik*, 25 Ağustos 1948, s. 4.

³³ *Birlik*, 12 Ocak 1949, s. 4.

³⁴ *Birlik*, 13 Kasım 1956, s. 6.

³⁵ Fahri Ali, “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 7 Kasım 1987, s. 8.

³⁶ *Birlik*, 31 Temmuz 1949, s. 6.

³⁷ *Birlik*, 25 Temmuz 1948, s. 4.

³⁸ Fahri Ali, “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında” s. 8.

³⁹ Türk Azınlığı Üsküp Radyo Grubu, Yeni Yol çatısı altında faaliyet gösteren müzik grubuna dâhil olması muhtemeldir.

⁴⁰ *Birlik*, 20 Nisan 1948, s. 4.

⁴¹ *Birlik*, 10 Kasım 1948, s. 4.

1948 yılında kurulan bir diğer kuruluş Manastır'da *Kardeşlik-Birlik Kültür Güzel Sanatlar Cemiyetidir*. Cemiyetin ilk idare heyeti pek uzun süreli olmadı. Heyetten bazı kişilerin ayrılmasından ötürü cemiyet pek faal olamadı. Bu nedenle 1949 yılında yeniden teşkilatlanmaya gidildi. Bunun sonucunda 5 şube oluşturuldu.⁴² 70'i faal 150 üyeye ulaşıldı. Dört folklor grubuna sahip olan derneğin, kütüphanesi ve çalışmalar için kendisine ait bir salonu ve odası vardı.⁴³ Aynı tarihlerde Gostivar'da Şefkat, Kremenitsda'da *Birlik*, Ohri'de *Celal*, Kumanova'da *Hüseyin*, Köprülü'de Şevki *Sali*, Kanatlar köyünde *Birlik* ve daha diğer yerlerde de Türklerce kurulan kültür cemiyetleri vardı.⁴⁴

1948 yılında Halk Cephesinin teşebbüsü üzerine Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nde çok sayıda kültür-maarif ve güzel sanatlar cemiyetleri teşkil edildi. Bilhassa azınlıklar arasında kayda değer sayıya ulaşıldı.⁴⁵ Kasım ayına kadar 33 kültür-güzel sanatlar ve 388 kültür-maarif cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetler dâhilinde 3.783 kişiden oluşan 67 koro, 1.188 şarkıcıdan müteşekkil 134 şarkı grubu, 3.580 oyuncudan kurulu 335 halk oyunları grubu, 48 orkestra, 207 tiyatro grubu ve çok sayıda kütüphane bulunuyordu. Sadece 1947 yılında takriben 1.070 müsamereme düzenlendi.⁴⁶ Öte yandan Sosyalist Yugoslavya öncesinde önem verilmeyen, bilhassa eski zaman halk oyunlarına bu dönemde önem verilmeye başlandı.⁴⁷

Halkın bilhassa işçilerin siyasi ideoloji ve kültür seviyelerinin artırılması amacıyla kültür sanat ve eğitim cemiyetlerinin yanı sıra *Halk Üniversiteleri* de kuruluyordu. 1946 yılında Üsküp'te Türk-Arnaut Halk Üniversitesi kuruldu.⁴⁸ 1949 yılında Türk işçileri tarafından Ohri ve daha sonra Manastır'da Türk halk üniversiteleri teşkil edildi.⁴⁹

Parti ve halk idaresinin yardımlarıyla 1949 yılında Pirlpe'de *Adem Mahmut Türk Kültür ve Güzel Sanatlar Cemiyeti* oluşturuldu. Cemiyetin ilk yılında 25 kişilik şarkı grubu, 27 kişilik üç oyun grubu, 12 kişilik dram grubu ile birkaç grup daha meydana getirildi. Cemiyet, İştîp Türk festivalinde ödül kazandı.⁵⁰ 1950 yılındaki genel toplantıda kentte, bir Türk kültür evi yapılması kararı alındı.⁵¹ Bunun dışında Pirlpe'de aynı yıl Türk gençleri tarafından *Yeni Dünya Fiz-Kültür Cemiyeti* açıldı. Cemiyetin futbol, yenlik atletik kolları vardı. Futbol kolunda, kurulduğu yıl 240 üyesi bulunuyordu.⁵²

1949 yılında kurulan bir diğer dernek, Kumonava'da yer alan *Hüseyin Hüseyin Türk Kültür-Maarif Cemiyetidir*. Kısa süre içerisinde cemiyetin oyun, şarkı, müzik, dram ve manzume kolları kuruldu. Kuruluşundan birkaç ay sonra Kumanova'da ve civar köylerde müsamereler düzenlendi. İştîp Festivali'nde cemiyetin bazı grupları başarılarından ötürü paraıyla ödüllendirildi.⁵³ Yine 1949⁵⁴ yılında bu sefer Ohri'de Türkler tarafından *Recep*⁵⁵

⁴² *Birlik*, 8 Nisan 1950, s. 3.

⁴³ *Birlik*, 30 Eylül 1949, s. 4.

⁴⁴ *Birlik*, 31 Temmuz 1949, s. 6.

⁴⁵ P. Voydanovski, "Yeni Yol Cemiyetinin işi zayıfladı", *Birlik*, 21 Ocak 1951, s. 4.

⁴⁶ *Birlik*, 20 Kasım 1949, s. 4. Burada verilen rakamlar, sadece Türklere değil Makedonya'daki tüm halklara ait verilerdir.

⁴⁷ *Birlik*, 25 Temmuz 1948, s. 4.

⁴⁸ *Birlik*, 27 Haziran 1946, s. 3.

⁴⁹ Enver İlyas, "Ohri ve Manastır'da Halk Üniversitesi Kuruldu", *Birlik*, 17 Mart 1994, s. 23.

⁵⁰ *Birlik*, 19 Nisan 1951, s. 4.

⁵¹ *Birlik*, 30 Haziran 1950, s. 3.

⁵² *Birlik*, 10 Aralık 1949, s. 4.

⁵³ *Birlik*, 10 Şubat 1951, s. 4.

⁵⁴ Farklı bir kaynakta bu tarih 1947 olarak verilmiştir. Bk. Avni Salih, "Ohri'deki Azlıklar Arası Kültür Faaliyeti", *Birlik*, 12 Haziran 1950, s. 4.

⁵⁵ Bir başka haberde "Cemil" diye geçmektedir. Bk. Salih, a.g.m., s. 4.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

Haydar Kültür-Maarif Cemiyeti açıldı. Cemiyet, analfabetizme ve çarşafa karşı yoğun çalışmalarda bulundu. Zaman içerisinde cemiyet üyeleri arasında Türklerin yanı sıra Ulah, Arnavut ve Makedon gençleri de yer aldı. Bunun üzerine folklor yönetmeni Muhittin Şaziman'ın teklifiyle cemiyetin adı *Kardeşlik* olarak değiştirildi. Cemiyet 1954-1956 yılları arasında bir duraklama gösterdi. Eğitim şubesi cemiyetin tekrar canlanmasında etkili oldu.⁵⁶ Dernek 1967-69 yılları arasında da maddi ve yer sıkıntısı nedeniyle çalışmalarında duraksama olduysa da uzun yıllar faaliyetlerine devam etti.⁵⁷

1949 Kasım itibarıyla Makedonya'da tüm halkların 61 kültür-güzel sanat cemiyeti ile 518 kültür-maarif cemiyeti vardı. Geçen bir yıl zarfında tüm cemiyetler 1.896 müsamere verdi. Cemiyetlerin kütüphane ve kitap sayısı artırıldı.⁵⁸

Doğrudan Türkler tarafından kurulmayan ancak diğer topluluklar gibi Türklerin de içerisinde yer aldığı çeşitli kuruluşlar da bulunmaktaydı. Bunlardan birisi kadınlara yönelik faaliyet yürüten *A.F.J.* (Anti Faşist Kadınlar) teşkilatıdır. Teşkilatın başlıca faaliyet alanı kadınlara yönelik okuma-yazma ve iş hayatında yer almalarını sağlayacak kurslardı.⁵⁹ AFJ yanı sıra pek çok bölgede kurulan *Halk Gençliği* teşkilatlarında da Türk gençleri vardı. Daha ziyade ideolojik bilgilendirmenin yapıldığı halk gençliği teşkilatlarında okuma-yazma kursları da düzenlenmekteydi.⁶⁰

Her ne kadar dernek olmasa da burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli kurum Şehir Halk Heyetinin 1 Ocak 1950 günlü kararı ile Üsküp Azınlık Tiyatrosunun (daha sonraki adıyla Azınlık Tiyatrosu) kurulmasıdır. Tiyatro Türk ve Arnavut bölümünden oluşuyordu. Kurulduğunda Türk grubu 12 erkek ve iki kadın, Arnavut grubu da 10 erkek ve 4 kadından oluşuyordu.⁶¹ Tiyatronun ilk Müdürü Abduş Hüseyin'dir. Türk tiyatrocularının ilk oyunun adı "Şüpheli Şahıs"tır.⁶² Daha sonraki yıllarda ayrılarak bağımsız olan Türk Azınlık Tiyatrosu, Makedonya Türklerinin en önemli kurumlarından biridir. Zaman içerisinde yurt içinde ve yurtdışında pek çok oyun sergileyen kurum hâlâ ayaktadır.

Azınlık Tiyatrosunun kurulduğu günlerde Yakimova'da da bir jimnastik cemiyeti açıldı. Cemiyetin futbol, yenik atletizm ve voleybol takımları oluşturuldu. En başarılı oldukları alan futboldu.⁶³ Aynı yıl Makedonya'nın İştıp kentinde Türk öğretmenlerinin teşebbüsü ve partinin yardımıyla kültür ve güzel sanatlar cemiyeti kuruldu. Cemiyete, Yugoslavya Halk Kurtuluş Savaşı'nda ölen *Halim Hasan*'ın adı verildi. Cemiyetin başkanlığına Fadil Hüseyin seçildi.⁶⁴ Cemiyet faaliyetlerine 70 üye ile başladı. Hor, oyun, dram, müzik, manzume ve diğer daha başka grupları oluşturuldu. İlk müsamesesini İştıp'te verdi.⁶⁵ Dedeli köyünde de 25 Şubat 1950 günü kültür maarif cemiyeti kuruldu. Cemiyet başkanlığına Hasan İbrahim seçildi. Cemiyetin şarkı oyun grupları, manzume, dram, koru grupları mevcuttu.⁶⁶

⁵⁶ Avni Salih, "Ohri 'Kardeşlik' Cemiyeti Onuncu Yıldönümünü Kutluyor", *Birlik*, 31 Ocak 1959, s. 7.

⁵⁷ Cemal Süleyman, "Kardeşlik Birlik Kültür Güzel Sanatlar Derneği Canlanıyor", *Birlik*, 21 Şubat 1974, s. 5; Fahriye Recep, "Ohri Kardeşlik KGSD'nin Başarıları", *Birlik*, 25 Mart 1995, s. 12.

⁵⁸ *Birlik*, 20 Kasım 1949, s. 4.

⁵⁹ *Birlik*, 14 Haziran 1948, s. 2.

⁶⁰ *Birlik*, 10 Ekim 1949, s. 4.

⁶¹ *Birlik*, 20 Temmuz 1950, s. 3.

⁶² *Birlik*, 10 Ocak 1950, s. 3.

⁶³ Fahri Kaya, "Jimnastik Cemiyeti", *Birlik*, 24 Mart 1950, s. 4.

⁶⁴ *Birlik*, 10 Ocak 1950, s. 3.

⁶⁵ *Birlik*, 24 Mart 1950, s. 5. İştıp'te kurulan bir diğer dernek *Yeni Sevdah*'tır. Bu derneğin yeni mi yoksa Halim Hasan KGSD'nin adının değiştirilmesiyle mi ortaya çıktığı tespit edilememiştir. Bk. Şükrü Ramo, "Milli Azınlıkların Yaşlılar Arasında Kültürel Tahsil ve Kültür Problemleri", *Birlik*, 28 Aralık 1961, s. 11.

⁶⁶ Hasan Yusuf, "Dedeli köyünde Türklerin Her Taraflica Faaliyeti", *Birlik*, 31 Mayıs 1950, s. 3.

1950 yılında kurulan bir diğer dernek *Türk Yazarlar Cemiyetidir*. Cemiyet, 1951 yılında yaptığı birinci yıllık toplantısında çalışmalarını, “ileriye doğru atılan büyük bir adım” olarak değerlendirdi. Cemiyet, fereceyi yasaklayan kanunu desteklemek için Yeni Yol Cemiyetinde bir program yaptı.⁶⁷ Ancak kısa süre sonra cemiyetin faaliyetleri durdu.⁶⁸ Aynı dönemde Gevgeli kazasında beş kültür-eğitim cemiyeti vardı. Ancak bunların ikisi faaldi.⁶⁹

Okuma-yazma kurslarındaki başarıların ardından kültür-eğitim ve kültür-güzel sanatlar cemiyetlerinin kurulmasına ağırlık verildi. Endüstri kuruluşlarındaki artışla beraber artan işçilere ekonomik bakımdan eğitim vermek için onlara yönelik pek çok kurs düzenlendi.⁷⁰ Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’nde 1950 yılında kültür-maarif cemiyeti sayısı 605’e ve kültür güzel sanatlar cemiyeti sayı 94’e ulaştı. Buralarda hor, oyun, şarkı, dram ve diğer kollarında 24.000 faal üye vardı. Derneklerin 76’sı Arnavut ve 50’si Türk cemiyeti idi. Bu cemiyetler üye sayılarını bilhassa 1 Mayıs 1950 günü iştip ve Kalkandelen’de yapılan festivaller öncesinde arttırdı.⁷¹ Makedonya Halk Cephesi, festivallerin şerefine imkânları mevcut olan Türk köylerinde yeni maarif kültür cemiyetleri teşkil edilmesine, imkânları yeterli gelmeyen yerlerde ise muhtelif gruplar kurulmasına karar verdi.⁷²

1951 yılında Kalkandelen’de Türk kültür sanat cemiyeti *Yeni Hayat* açıldı. Başkanlığa Hacı Yakup Hamdi Efendi seçildi.⁷³ Cemiyet kısa sürede kollarını kurdu. Üyelerin getirdiği şarkı musikisi enstrümanlarıyla Kalkandelen’de ve farklı şehirlerde pek çok program düzenlendi.⁷⁴ Yeni Hayat, 11 yıllık faaliyetinden sonra 1962-1970 yılları arasında duraksadı. Dernek, 1972-1973 yıllarında bir grup Türk aydınının girişimiyle yeniden faaliyete geçti.⁷⁵ Şarkı ve folklor kolları yanı sıra *Aşık Veysel* edebiyat kolu kuruldu.⁷⁶ 1974 yılında üye sayısı 80 kişiye ulaştı ve bünyesinde şarkı, oyun, solo şarkı kolları ile bağlama takımı oluşturuldu.⁷⁷ Zaman zaman duraksamalar yaşansa da dernek ayakta kalmayı başardı. Derneğin 1991 yılı itibarıyla şarkı-türkü ve folklor gruplarında 120’nin üzerine üyesi vardı.⁷⁸ Yeni Hayat, günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir.

1961 yılı itibarıyla Makedonya’da millî azınlıkların 4 Arnavut, 4 Türk, 1 Rom, 3 karışık kültür sanat cemiyetleri, köylerde de 24 Türk ve 77 Arnavut eğitim-kültür cemiyetleri çalışıyordu. Derneklerin hemen hemen hepsinde bir zayıflık vardı. Karşılaştıkları sorunların başında mesken geliyordu. Pek çoğunun faaliyetlerini yürüteceği kendilerine ait bir yerleri yoktu. Bir diğer sıkıntı kadro sorunuuydu. 1950’lerde Türkiye Cumhuriyeti’ne başlayan göçler nedeniyle Türk cemiyetlerinde kadro sıkıntısı yıllar içerisinde artarak devam etti. Bununla beraber Türklere ait cemiyet sayısı da yıldan yıla düştü. Bazı dernekler faal oldukları dönem içerisinde Halk Cephesi’nin vermiş olduğu görevleri bitirmekle meşgul olduklarından yeterince kültür müsamereleri veremediler.⁷⁹ Kültür-spor kulüplerin de teknik malzeme noksanlığı faaliyetlerin çeşitlendirilememesinde önemli faktördü.⁸⁰

⁶⁷ *Birlik*, 28 Ocak 1951, s. 4.

⁶⁸ Engüllü, a.g.m., s. 55.

⁶⁹ *Birlik*, 20 Mayıs 1950, s. 3.

⁷⁰ Kemal Seyfullah, “YKB ve Millî Azınlıklar”, *Birlik*, 31 Mart 1960, s. 2.

⁷¹ Aziz Fetah, “Kültür ve Güzel Sanatlar Cemiyetleri Mebus Seçimleri Önünde Faaliyetlerini Arttıracaklar”, *Birlik*, 10 Kasım 1950, s. 4.

⁷² *Birlik*, 15 Nisan 1950, s. 4.

⁷³ Şeref Berzat, “Kalkandelen Yeni Hayat Topluluğu Yeni Mekana Kavuştu”, *Birlik*, 21 Mart 2000, s. 11.

⁷⁴ Sırrı Hacıoğlu, “Kalkandelen ‘Yeni hayat’ cemiyeti faaliyeti”, *Birlik*, 28 Mart 1955, s. 9.

⁷⁵ Berzat, “Kalkandelen Yeni Hayat Topluluğu”, s. 11.

⁷⁶ Faruk Lokan, “Kalkandelen Mektubu ‘Yeni Hayat’ Yeni Dönemde”, *Birlik*, 7 Şubat 1974, s. 6.

⁷⁷ Şeref B. Karacehennem, “Yeni Hayat Derneğinin 80 Etkin Üyesi”, *Birlik*, 2 Mart 1974, s. 6.

⁷⁸ Şeref B. Karacehennem, “Yeni Hayatı Altın Devrini Sürdürüyor”, *Birlik*, 21 Aralık 1991, s. 18.

⁷⁹ Fetah, a.g.m., s.4.

⁸⁰ “Şar’ın Umumu Toplantısı”, *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

Sosyalist propaganda amacı taşıyan konferans, tiyatro vs. faaliyetlerin muhafazakâr Türklerin cemiyetlere mesafeli durmasına sebep olduğu da muhakkaktır. Öte yandan cemiyet yönetimlerinin ilgisizliği, üstün körü iş yapmaları, bölüm ve grup sorumluları tarafından alınan görevlerin yerine getirilmemesi, bazı basit maddi eksikliklerin giderilmemesi de başarısızlığın diğer nedenleriydi.⁸¹ Aralarında en faal olanları Ohri'nin "Kardeşlik", Kalkandelen'in "Yeni Hayat", Üsküp'ün "Yeni Yol", İştip'in "Yeni Sevdah" Türk kültür güzel sanatlar cemiyetleriydi.⁸²

Resne'de 1968 yılında *Kardeşlik KGSD (Kültür Güzel Sanatlar Derneği)* kuruldu.⁸³ Derneğin daha çok folklor, şarkı ve enstrüman grubu etkili oldu.⁸⁴ Dernek bir dönem bazı üyelerinin gurbete gitmesi nedeniyle faaliyetlerine ara verdi.⁸⁵ Geride kalan üyelerin bir kısmı 1989 yılında Resne'de kurulan *Tose Milosevski KGSD*'de faaliyetlerine devam etti. Ancak bu kişiler 1991 yılında ayrılarak *Kardeşlik-Birlik* derneğini kurdular.⁸⁶ Dernek, Makedonya içinde ve dışında pek çok folklor etkinliklerine ve festivallerine katıldı. Bilhassa Resne ve yöresi folklorunu yaşatmayı amaçladı.⁸⁷ Dernek, günümüzde *Kardeşlik KGSD* adı altında faaliyetlerine devam etmektedir.

Türk gençleri tarafından kurulan bir diğer grup, *Orhan Veli Kanık Yazın-Oyun Topluluğu*'dur. Suat Engüllü'nün başkanlığında 1970 yılı ortalarında kurulan derneğin ilk faaliyeti Orhan Veli'nin yirminci ölüm yıldönümü adına yapılan programdır.⁸⁸ Topluluk kısa zaman içerisinde pek çok faaliyette bulundu. Bilhassa şiir resitalleri verdi. İlk toplu faaliyetini 19 Mart 1971 akşamı Halklar Tiyatrosu salonunda William Saroyan'ın "Her Dışarıdaki" ile İlhami Emin'in "Agop'un Gözleri" öykü oyunundan yapılan karma bir oyunuyla gerçekleştirdi.⁸⁹ Üsküp dışında Prizren gibi farklı şehirlerde de programlar sundu,⁹⁰ yarışmalara katıldı. Okullarda yazarlarla öğrencileri buluşturan etkinlikler düzenledi.⁹¹ Makedonya Türk Edebiyatına canlılık katan ikinci nesli bir araya getirdi.⁹² Orhan Veli Kanık Topluluğunun Yeni Yol KGSD ile 1973 yılı başında birleşmesi gündeme geldi ise de bu gerçekleşmedi.⁹³

Dönemin bir diğer cemiyeti, 15 Aralık 1971 tarihinde Gostivar'da kurulan *Güven Kültür Güzel Sanatlar Derneği*dir. Derneğin resmi kaydı 8 Şubat 1972'de yapıldı. Dernek çatısı altında müzik çalışmaları yanı sıra *Halide Edip Adivar* adlı edebiyat ve dram kolu da 10 yıl kadar başarılı bir şekilde yaşatıldı. Birçok müzisyen, şair ve yazar yetiştiren Güven,

⁸¹ *Birlik*, 24 Mart 1952, s. 1.

⁸² Ramo, a.g.m., s. 11.

⁸³ Selçuk Ural, "Tarihi Perspektif Işığında Makedonya'da Türklerin Gündelik Yaşamı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 14, 2016, s. 408; Çayırılı, a.g.m., s. 148-149.

⁸⁴ Fadıl Abdullah, "Resne Kardeşlik Derneği Kültürel Hayatı Zenginleştirdi", *Birlik*, 30 Ağustos 1994, s. 12.

⁸⁵ "Makedonya Türk Dernek ve Vakıflar", <https://dmgroupmk.com/makedonya-turk-dernek-ve-vakiflar.html> (Erişim tarihi: 24 Nisan 2024).

⁸⁶ Melahat Ali, "Resne Kardeşlik-Birlik Derneği Etkinliklerinden", *Birlik*, 14 Eylül 1996, s. 12.

⁸⁷ Fadıl Abdullah, "Kardeşlik KGSD'nin Etkinlikler Dikkate Değer", *Birlik*, 14 Ekim 1997, s. 12.

⁸⁸ İbrahim Arslan, "Üsküplü Şair-Yazar Suat Engüllü'nün Ölümü Ardından", *Yeni Balkan*, 8 Ekim 2023, <https://yenibalkan.com/tr/kultur/uskuplu-sair-yazar-suat-engullu-nun-olumu-ardindan-dostun-aci-haberi> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2024); *Birlik*, 13 Haziran 1970, s. 7.

⁸⁹ *Birlik*, 20 Mart 1971, s. 5.

⁹⁰ *Birlik*, 7 Haziran 1973, s. 6.

⁹¹ Fahri Ali, "Yazın Karşılaşmaları", *Birlik*, 12 Mart 1988, s. 13.

⁹² Bu yazarlar, Türkiye'deki Türk Dil Kurumunun başlattığı 'öz Türkçe' akımına uyararak eserlerini kaleme almaktaydılar. Bu dönemdeki yazarlardan bazıları; Alahettin Tahir, Avni Engüllü, Fahri Ali, Avni Abdullah, Suat Engüllü'dür. Bu arada M. Karahasan, N. Zekeriya, F. Ali gibi bazı edebiyatçıların kimi zaman Sırpça veya Makedonca yazdıklarını da belirtmek gerekir. Bayram Çolakoğlu, "Günümüz Makedonya Türkleri", <https://www.balturk.org.tr/gunumuz-makedonya-turkleri/> (Erişim tarihi: 11 Nisan 2024).

⁹³ Fahri Ali, "Ayın Kültür-Sanat Olayları", *Sesler*, S. 72-73, 1973, s. 108.

Gostivar Türk halkının kültürel alanda ihtiyaçlarını karşıladı ve bu yönde kalkınmasına katkı sağladı.⁹⁴ Makedonya'nın neredeyse tüm kentlerinde ve Türklerin bulunduğu köylerde ve farklı ülkelerde konserler düzenledi. Festivallere katıldı. Diğer kent ve köylerde derneklerin kurulmasına veya yeniden canlanmasına destek verdi. Derneğin bilhassa müzik gurubu çok etkindi. Bu gurubun Türk sanat müziği, bağlamalar ve batı müziği olmak üzere üç orkestrası vardı.⁹⁵ 1982 yılında Gostivar'da bulunan Makedon, Türk ve Arnavut ve Rom cemiyetleri *Braça Ginovski* adı altında birleştirildi. Böylece Güven Derneğinin tüm malzemeleri Braça Ginovski KGSD'ye aktarıldı. 1990 yılında çok partili sisteme geçiş döneminde şartların değişmesi ve devletin bu yönde sunduğu fırsatın ardından TDB (Türk Demokratik Birliği) Gostivar Şubesi aynı yılın Aralık ayında yaptığı Meclis toplantısında yeniden cemiyetinin kurulmasını kararlaştırdı. Ancak mevcut kanunlar derneğin eskiden olduğu şekli ile kurulmasına izin vermedi. Bu nedenle dernek, TDB çatısı altında aynı adla yeniden kuruldu. Eski üyelerin pek çoğu bir araya getirildi. Dernek başkanlığına Gayur Şeh seçildi. Derneğin en önemli sorunu çalışmaya elverişli yeri olmayıştıydı. Bu nedenle kimi etkinlik provaları TDB'nin Gostivar şubesi kulübünde yapıldı. Bir başka önemli sorun araç ve gereçlerin olmayıştıydı.⁹⁶ Dernek bir konser haricinde uzun yıllar bir faaliyet gösteremedi. 1996'da bir grup aydın ve derneğin eski üyeleri, derneği yeniden canlandırmak için hareket geçti. Orkestra kuruldu, eski ve yeni sanatçılar bir araya getirilmeye çalışıldı. Edebiyat, ilahi, dram ve bağlama grupları oluşturuldu.⁹⁷ TDB'nin partiye dönüşmesi ardından Güven KGSD ile ilişkisi kesildi.⁹⁸ Dernek takip eden yıllarda da faal bir şekilde çalıştı.⁹⁹

Bahsi geçen cemiyetlerin yanı sıra 1976'da Gostivar'da *Altın Parmaklar Derneği* ve 1977'de Yukarı Banisa'da *Mermeri Futbol Kulübü* kuruldu.¹⁰⁰ Kocacık yöresinde bulunan Novak köyünde de 1979 yılında *Gençlik* Derneği oluşturuldu. Dernek, folklor oyunları ve müzik faaliyetleri ile ilgilendi. İlköğretimde okuyan kızlardan da folklor etkinliklerine katılan oldu. Köyün öğretmenleri de dernek faaliyetlerine destek verdi.¹⁰¹ Bunların yanı sıra 1980'de Valandov'da *Bahar KGSD*, 1982'de Kırçova'da *Lisiçani Kardeşlik Futbol Kulübü* ve 1984'de Aşağı Banisa'da *İzvori Futbol Kulübü*, 1989 yılında Vrapçište'de *Yunus Emre KGSD* ve 1990 yılında Pirlepe'ye bağlı Kanatlar köyünde folklor ekibi olarak *Kınazlı Kızlar Folklor Ekibi* meydana getirildi.¹⁰²

1970'lerde Türk kültür-sanat cemiyetlerinin faaliyetlerinde ve sayılarında yeniden artış görüldü. Aynı yıllarda ortaya çıkan *ikinci nesil edebiyatçılar* olarak adlandırılan milliyetçi Türk genç edebiyatçılar, Makedon Türk Edebiyatı'na yeni bir soluk kazandırdı.¹⁰³ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 40'ın üstünde Türk şair ve yazarı yetişti. Şiir, öykü, tiyatro oyunu ve diğer türden yazın ödünlerini yarattılar, belirsiz sayıda yapıt ortaya çıkardılar. Bu çalışmalar derneklerin kültürel faaliyetlerinin de güçlü olmasını sağladı. Ancak sonraki yıllarda çok az insan yetişti. Siyasi ve ekonomik sorunların arttığı bilhassa 1980'li yılların

⁹⁴ H. Daut, "Gostivar'ın Güven KGSD Başkanı Sayın Gayur Şeh ile Konuşma", *Birlik*, 12 Aralık 1991, s. 14.

⁹⁵ Ömer Ömer – Kartal, "Gostivar Notları", *Birlik*, 18 Şubat 1993, s. 13.

⁹⁶ Daut, a.g.m., s. 14.

⁹⁷ Şeref Berzat, "Güven Derneği Yöredeki Folklorumuz ve Geleceğimizin Devamını Sağlayacak", *Birlik*, 12 Mart 1996, s. 12.

⁹⁸ *Birlik*, 6 Mayıs 1993, s. 13.

⁹⁹ Şeref Berzat, "Gostivar'ın Güven KGSD'i Yeniden Canlandırıldı", *Birlik*, 24 Şubat 1996, s. 17.

¹⁰⁰ Ural, a.g.m., s. 408; Çayırılı, a.g.m., s. 148-149.

¹⁰¹ Fahri Ali, "Novak'ta Türkülerle İç İç Bir Gün", *Birlik*, 1 Ağustos 1991, s. 22.

¹⁰² Ural, a.g.m., s. 408.; Çayırılı, a.g.m., s. 148-149; "Makedonya Türk Dernek ve Vakıflar", <https://dmgroupmk.com/makedonya-turk-dernek-ve-vakiflar.html>.

¹⁰³ Engüllü, a.g.m., s. 57.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

sonlarına doğru derneklerin pek çoğunda faaliyetler azaldı. Gerek bunlar gerekse hayatta olan önceki kuşak şair ve yazarları 1990'lı yıllara gelindiği dönemde bir duraksamaya girdiler. Süreçte kimileri tek satır dahi yazmadı.¹⁰⁴

Sonuç

Demokratik Federal Yugoslavya'nın kurulmasının ardından başta yeni rejimi benimsetme çabası beraberinde pek çok kültür cemiyetlerinin kurulmasını getirdi. Halkı ideolojik açıdan eğitmek kurumların başlıca amacıydı. Bu nedenle kurulan derneklerde sık sık konferanslar ve müsamereler düzenlendi. Cemiyetler bu amacın yanı sıra pek çok sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetlerde de bulundu. Okuma yazma kursları bu faaliyetlerin başlıcasıdır. Öte yandan kültürel ve sanatsal yönlerden önemli çalışmalarda bulunuldu. Cemiyetlerin genelde etnik kimliğe göre kurulması, Türklerin milli varlığını ve milli değerlerini korumada avantaj sağlamıştır. Bu dernekler aracılığı ile Türk kültür, gelenek ve görenekleri, örf ve adetleri, folkloru yaşatılmış nesilden nesile aktarılmıştır. Pek çok türkü toplanmış ve geliştirilmiştir. Edebiyat yönündeki faaliyetler canlanmıştır. Sportif faaliyetlerde bulunulmuştur.

Tüm yerleşim birimlerinde küçük büyük kültürel, sosyal, sanatsal ve siyasal anlamda faaliyet gösteren teşkilatlanmalar söz konusudur. Kurulan dernekler sadece buldukları köy, kasaba ve şehirlere değil Makedonya'nın hatta Yugoslavya'nın çeşitli bölgelerinde folklor, müzik, müsamere etkinlikleri düzenlemiştir. Türkler tarafından kurulan derneklerin yanı sıra kişi sayısının yeterli olmadığı yerlerde karma dernekler meydana getirilmiştir. Öte yandan cemiyetlerin pek çoğunun faaliyetleri zayıf kalmıştır. Cemiyetlerde çalışma yeri, kadro ve malzeme noksanlığı, maddi zayıflık başlıca problemlerdir. Bilhassa yeri olmayan derneklerin pek çoğu kısa süre içerisinde devamlılığını yitirmiştir. Bunun yansısı Türkiye'ye yapılan göç, Türk derneklerinin sayısının azalmasının bir başka önemli nedenidir. Zaman zaman duraksamalar yaşamakla beraber bazı dernekler günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiştir.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

Birlik, 15 Mart 1946.

Birlik, 27 Haziran 1946.

Birlik, 19 Eylül 1946.

Birlik, 10 Ocak 1947.

Birlik, 20 Nisan 1948.

Birlik, 20 Mayıs 1948.

Birlik, 14 Haziran 1948.

Birlik, 25 Temmuz 1948.

Birlik, 25 Ağustos 1948.

Birlik, 10 Kasım 1948.

Birlik, 12 Ocak 1949.

Birlik, 31 Temmuz 1949.

¹⁰⁴ Sabit Yusuf, "Sunkunluk Dönemini Yaşayanlar...", *Birlik*, 6 Ekim 1990, s. 13.

Birlik, 30 Eylül 1949.
Birlik, 10 Ekim 1949.
Birlik, 20 Kasım 1949.
Birlik, 10 Aralık 1949.
Birlik, 10 Ocak 1950.
Birlik, 24 Mart 1950.
Birlik, 8 Nisan 1950.
Birlik, 15 Nisan 1950.
Birlik, 20 Mayıs 1950.
Birlik, 30 Haziran 1950.
Birlik, 20 Temmuz 1950.
Birlik, 10 Aralık 1950.
Birlik, 28 Ocak 1951.
Birlik, 10 Şubat 1951.
Birlik, 19 Nisan 1951.
Birlik, 24 Mart 1952.
Birlik, 13 Kasım 1956.
Birlik, 13 Haziran 1970.
Birlik, 20 Mart 1971.
Birlik, 7 Haziran 1973.
Birlik, 6 Mayıs 1993.
Birlik, 5 Şubat 1994.
Doğru Yol, 12 Şubat 1937.

2. Diğer Kaynaklar

Abdullah, Fadıl (1997), “Kardeşlik KGSD’nin Etkinlikler Dikkate Değer”, *Birlik*, 14 Ekim, s. 12.

Abdullah, Fadıl (1994), “Resne Kardeşlik Derneği Kültürel Hayatı Zenginleştirdi”, *Birlik*, 30 Ağustos, s. 12.

Ahmet, Enver (1987), “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 14 Kasım, s. 18.

Ali, Fahri (1991), “Novak’ta Türkülerle İç İçte Bir Gün”, *Birlik*, 1 Ağustos, s. 22.

Ali, Fahri (1973), “Ayın Kültür-Sanat Olayları”, *Sesler*, S. 72-73, s. 108.

Ali, Fahri (1987), “Üsküp’ün Yeni Yol KGSD 40 Yaşında Türk Halkının Kültür Öznesi”, *Birlik*, 7 Kasım, s. 8.

Ali, Fahri (1988), “Yazın Karşılaşmaları”, *Birlik*, 12 Mart, s. 13.

Ali, Melahat (1996), “Resne Kardeşlik-Birlik Derneği Etkinliklerinden”, *Birlik*, 14 Eylül, s. 12.

Arslan, İbrahim (2023), “Üsküplü Şair-Yazar Suat Engüllü’nün Ölümü Ardından”, *Yeni Balkan*, 8 Ekim, <https://yenibalkan.com/tr/kultur/uskuplu-sair-yazar-suat-engullun-olumu-ardindan-dostun-aci-haberi> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2024)

Berzat, Şeref (1996), “Gostivar’ın Güven KGSD’i Yeniden Canlandırıldı”, *Birlik*, 24 Şubat,

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Döneminde Makedonya'da Kurulan Türk Cemiyetleri

s. 17.

- Berzat, Şeref (1996), "Güven Derneği Yöredeki Folklorumuz ve Geleceğimizin Devamını Sağlayacak", *Birlik*, 12 Mart, s. 12.
- Berzat, Şeref (2000), "Kalkandelen Yeni Hayat Topluluğu Yeni Mekana Kavuştu," *Birlik*, 21 Mart, s. 11.
- Çayırılı, Necati (2015), "Makedonya Türk Kimliği Bağlamında Makedonya'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşları", *Avrasya Etüdüleri*, S. 48, s. 143-188.
- Çolakoğlu, Bayram (2011), "Günümüz Makedonya Türkleri", <https://www.balturk.org.tr/gunumuz-makedonya-turkleri/>, 30 Mart, (Erişim tarihi: 11 Nisan 2024).
- Daut, H. (1991), "Gostivar'ın Güven KGSD Başkanı Sayın Gayur Şeh ile Konuşma", *Birlik*, 12 Aralık, s. 14.
- Engüllü, Suat (1996), "Balkan Savaşlarının Günümüze Kadar Makedonya'da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Ekonomik, Kültür-Eğitim Durumu ve Göçler", *Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı* (Mayıs, Aralık 1995 ve Mayıs 1996), İzmir MAK-GÖÇ, İzmir, s. 47-60.
- "Gençlik F. C. 'Zafer'", *Birlik*, 29 Ağustos 1946, s. 4.
- Fetah, Aziz (1950), "Kültür ve Güzel Sanatlar Cemiyetleri Mebus Seçimleri Önünde Faaliyetlerini Arttıracaklar", *Birlik*, 10 Kasım, s. 4.
- Hacıoğlu, Sırrı (1955), "Kalkandelen 'Yeni Hayat' Cemiyeti Faaliyeti", *Birlik*, 28 Mart, s. 9.
- "İştikte Türk Kulübü", *Birlik*, 31 Temmuz 1945, s. 4.
- İlyas, Enver (1994), "Ohri ve Manastır'da Halk Üniversitesi Kuruldu", *Birlik*, 17 Mart, s. 23.
- Karacehennem, Şeref B. (1974), "Yeni Hayat Derneğinin 80 Etkin Üyesi", *Birlik*, 2 Mart, s. 6.
- Karacehennem, Şeref B. (1991), "Yeni Hayatı Altın Devrini Sürdürüyor", *Birlik*, 21 Aralık, s. 18.
- Karahasan, Mustafa (1990), "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 3", *Birlik*, 12 Temmuz, s. 6
- Karahasan, Mustafa (1990), "Göçler ve Özbenlik Sorunu – 5", *Birlik*, 17 Temmuz, s. 6.
- Karahasan, Mustafa (2002), *Suzan*, Üsküp: Birlik.
- Kaya, Fahri (1950), "Jimnastik Cemiyeti", *Birlik*, 24 Mart, s. 4.
- Kaya, Fahri (2001), "Makedonya'da Türk Kültürünün Dün, Bugünü ve Yarını", *Sesler*, S. 328, s. 10-12.
- Kaya, Fahri (t.y.), Şafak Sökerken, Ankara: Yeni Balkan Yayınları.
- Lokan, Faruk (1974), "Kalkandelen Mektubu 'Yeni Hayat' Yeni Dönemde", *Birlik*, 7 Şubat, s. 6.
- M. (1946), "Koçanada Türk Kültür Evi Açıldı", *Birlik*, 15 Şubat, s. 3.
- "Maarif-Kültür ve Sanai Nefise Cemiyetleri'nin Tesisatı Süratla İleri Sürülüyor", *Birlik*, 20 Nisan 1948, s. 3.
- "Makedonya Maarif-Kültür ve Sanai-Nefise Cemiyetleri İttifakının Kongresi Yapıldı", *Birlik*, 20 Mayıs 1948, s. 3.
- "Makedonya Türk Dernek ve Vakıflar", 31 Aralık 2019, <https://dmgroupmk.com/makedonya-turk-dernek-ve-vakiflar.html> (Erişim tarihi: 24 Nisan 2024).
- "Manastır'da Kültür Olayları", *Birlik*, 26 Ocak 1946, s. 4.
- Ömer Ömer – Kartal (1993), "Gostivar Notları", *Birlik*, 18 Şubat, s. 13.

- Ramo, Şükrü (1961), "Milli Azınlıkların Yaşlılar Arasında Kültürel Tahsil ve Kültür Problemleri", *Birlik*, 28 Aralık, s. 11.
- Recep, Fahriye (1995), "Ohri Kardeşlik KGSD'nin Başarıları", *Birlik*, 25 Mart, s. 12.
- S., H. (1946), "Manastır Türk Gençliğinin Yeni NOMS Heyeti", *Birlik*, 15 Şubat, s. 3.
- Salih, Avni (1959), "Ohri 'Kardeşlik' Cemiyeti Onuncu Yıldönümünü Kutluyor", *Birlik*, 31 Ocak, s.7.
- Salih, Avni (1950), "Ohri'deki Azlıklar Arası Kültür Faaliyeti", *Birlik*, 12 Haziran, s. 4.
- "Santral Kültür Heyeti", kanun 1946, s. 4.
- Seyfullah, Kemal (1960), "YKB ve Millî Azınlıklar", *Birlik*, 31 Mart, s. 2.
- Süleyman, Cemal (1974), "Kardeşlik Birlik Kültür Güzeli Sanatlar Derneği Canlanıyor", *Birlik*, 21 Şubat, s. 5.
- "Şar'ın Umumu Toplantısı", *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.
- "Şar'ın Umumu Toplantısı", *Birlik*, 20 İkinci kanun 1945, s. 4.
- Ural, Selçuk (2016), "Tarihi Perspektif Işığında Makedonya'da Türklerin Gündelik Yaşamı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 C. 14, s. 383-426.
- "Üsküp'te Türk Gençlik Birliği Heyeti Kuruldu", *Birlik*, 26 Ağustos 1945, s. 5.
- "Üsküp Türkleri Şehir Kültür Heyetini Kurdular", *Birlik*, 5 İkinci kanun 1946, s. 4.
- Voydanovski, P. (1951), "Yeni Yol Cemiyetinin işi zayıfladı", *Birlik*, 21 Ocak, s. 4.
- Yusuf, Hasan (1950), "Dedeli köyünde Türklerin Her Taraflica Faaliyeti", *Birlik*, 31 Mayıs, s. 3.
- Yusuf, Sabit (1990), "Sunkunluk Dönemini Yaşayanlar...", *Birlik*, 6 Ekim, s. 13.
- "Zafer Cemiyetinin Senelik Toplantısından", *Birlik*, 21 Aralık 1946, s. 4.